

TÜRKÇEDE “KARA”, “TİLBE” VE “TELÜ>DELİ” SIFATLARI ÜZERİNE

Tuncer Gülensoy

■ Türkçede bazı sıfatlar isimlerin önüne gelerek onları iyi ya da kötü vasıflarıyla nitelerler. Mesela, **karayağız** (< **kara** (s.) ‘en koyu renk, esmer’+**yağız** (s.) ‘kızsilla kara arası renk, esmer=koyu esmer’) iki aynı anlamdaki sıfatın pekiştirilmiş biçimi durumundadır. Orta Türkçede (DLT) **karabaş** (=karavaş) (< **kara+baş** “hizmetçi kadın; avam”) “aşağılayıcı” anlamındadır.

“**Kara**” sözcüğününün (1. (mec.) Gamlı, kederi, üzüntü verici: **kara haber**; 2. Şiddetli: **kara soğuk**; 3. Aşağılık, âdi; 4. Uğursuz; 5. Yabancı; 6. Kuzey; 7. Kötü, fena: **kara baht**) gibi anlamları da vardır. Ayrıca: **kara ağız** “başkalarının kötülüğünü isteyen kimse”; **kara at** “yağız at”; **kara bağır** “dertli gönül”; **kara baht** “kötü talih; **kara dinli** “dinsiz”; **kara gün** “kötü gün, felaketli gün”; **kara haber** “Kötü haber, ölüm haberi”; **kara koca** “Saçı ve sakalı ağarmamış yaşlı”; **kara ölüm** “Acı ölüm”; **kara yazı** “kötü talih” gibi iyi ya da kötü sıfatlıkları da dilimizde yaşamaktadır.

“**Delî**” sözcüğü Orta Türkçede **telü** = **telwe** (Köktürk, Uygur: **telwe**) biçiminde olup, en eski biçimi < **te:lü**’dür (e uzun).

Türkmen Türkçesi: **deli**, **de:li**; Azerbaycan Tü.: **deli**; Başkurt, Tatar Tü.: **tîli**; Kırgız Tü.: **delbe**; Kazak Tü.: **delkuli**, **delduv**; Özbek Tü.: **telbe**; Uygur Tü.: **telve**, **delli**. (T.Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, İstanbul 2018, s. 740)

“**Tilbe**” sözcüğü Eski Türkçede **tilbe=tilfe=tilve** biçimlerinde olup “**aptal**, **âşık**, **delî**” anlamlarındadır. (A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 239)

“**Delî (=Tilbe)**” sözcüklerinin anlamları “1. Mecnun, meczup, divâne; 2. Azgın, zorlu; 3. Yabanî, vahşi; 4. Sert, keskin: “**Delî biber** = Çok acı biber”; 5. **Gözüpek**, **korkusuz**, **pervasız**, **kahraman**, **yiğit**; 6. **Osmanlı**

ordusunda bir tür atlı eyalet askeri” anlamlarındadır. “**Delikanlı**” (“*Cesur, yiğit; kabadayı*”), “**delikanlılık**” (“*Delikanlı olma hâli; gençlik çağı; cesaret, yiğitlik; kabadayılık*”) isimleri de “**deli**” adı ile kurulmuş birleşik adlardır. *Dede Korkut Kitabı*’ndaki kahramanlardan birisinin adı da “**Deli Karçar**”dır. “*Karagöz ile Hacivat*” gölge oyununda yaşatılan “**Tuzsuz Deli Bekir**” tiplemesindeki kişinin adı da unutulmamalıdır.

Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde yaşayan “**kara**”, “**deli (tilbe)**” sözcüklerinin anlamlarından birisi ve en önemlisi de “**gözüpek, korkusuz, pervasız, kahraman, yiğit, cilasun**” olduğu için bu ad (sıfat) Türk tarihinde Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Bey’e de “**kara**” sıfatı verilmişti.

Emir Timur’un kardeşi, Semerkand şahnesinin adı “**Kara**” idi (*Zafername*, 43); *Zafernâme*’de Timur’un komutanlarından olup “**Kara**” sıfatını taşıyan “**Kara**” **Ahmed/ Mehmet/ Yusuf Beyler vardı. Bunlardan başka Türk tarihinde Kara Arslan Bey /K. Arslan Üge/ K. Bahadır / K. Barlas /K. Batai / K. Bölük / K. Buga / K. Bulut / K. Göne / K. Han / K. Hülegü / K. Igaç Buyruk / K. Köz Begüm / K. Oğul / K. Sungur / K. Kulak / K. Kuş / K. Kuzı** vb. gibi kişi adları da kullanılmıştır. (bk. T. Gülensoy, P. Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul 2015, s. 227-234)

Günümüz Türkiye Türkçesinde “**kara**” sıfatı eklenerek yapılmış kişi adı “**Karamehmet**” (*Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesinde öğretim üyesi*), “**Deli**” sıfatı eklenerek yapılmış **Yakup Deliömeroğlu** (*Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı*) vardır. Fakat bu soyadındaki “**deli**” sıfatını sonradan değiştirmiştir.